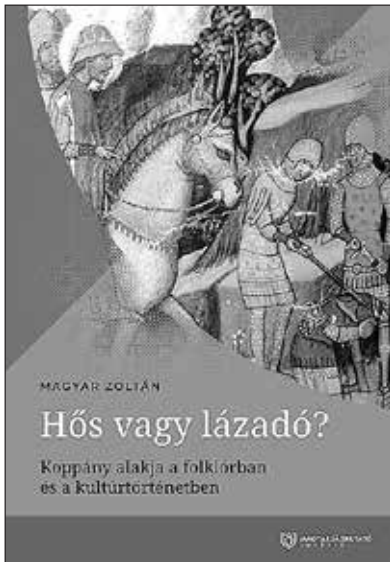

KÖNYVSZEMLE

Magyar Zoltán¹: Hős vagy lázadó? Koppány alakja a folklórban és a kultúr-történetben. Magyarországtudató Intézet kiadványa 15., Budapest, 2020. 167 o.

A magyar történelem egyik rejtélye: Ki volt a Turul nemzetség Koppánya, a somogyi dukátus hercege, és mit őriz róla a történettudomány és a néphagyomány?

(Gondolatok egy könyv kapcsán)

A hazai történeti szakirodalomban a Koppányról, vagy a vele is kapcsolatban írott munkák, hogy stílszerű és korhű legyenek a témához, már egy egész (vagy talán több) középkori könyvszekerényt is megtöltenének. A középkori aktorok, és az utóbbi másfél-két évszázad hivatásos kutatói (történészek, régészek, folklórkutatók, irodalmárok, valláskutatók, antropológusok, újabban: humán-genetikusok) és a különböző, más provenienciájú (és nem egyszer: érdekvérezelt) szerzők számtalan megközelítésben dolgozták fel, mutatták be Koppány alakját és a hozzá köthető IX. század végi, a magyar nemzet további létehez kapcsolódó nagy hatású történelmi eseményeket, pontosabban:

a főhatalomért folyó küzdelmét Vajkkal (Istvánnal) szemben.

Magyar Zoltán könyve több szempontból/nézőpontból közelíti meg az alapproblémát: melyik utódlásforma jöhetett szóba Géza nagyfejedelem halálát követően: a primogenitura (az elsőszülöttség) vagy a senioratus (a nemzetség idősebb, erőteljes személyisége) alapján. Ha végigtekintünk a Turul nemzetség (a

¹ Magyar Zoltán (1967) néprajzkutató, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete tudományos főmunkatársa. Fő kutatási területei: folklórszövegek tudományos rendszerezése, történeti mondák, a néphit és a szentkultusz, mesemondók elbeszélői repertoárjai. Intenzív kutató- és publikációs munkát végez. Kb. 80 kötete jelent meg, közöttük több Árpád-házi történeti személyiségről. (Forrás: <https://nti.abtk.hu/hu/munkatarsak/tudomanyos-munkatarsak/folklor-temacsoport/16-magyar-zoltan>)

XVIII. századtól Árpád-ház) tagjainak uralomra (trónra) kerülése módozatain, e kettőt éppúgy megtaláljuk, mint egy harmadikat: az election (a kiválasztáson) alapulót.² Kutatásai egyrészt történeti forrásanyagúak, másrészt a folklórhagyományból erednek. Könyvének alcíme is jelzi, hogy alapvetően két síkon vizsgálja Koppány életét/szerepét: a kultúrtörténetben és a folklórban.

Koppányról először 1998-ban publikált önálló könyvet³, s róla több tanulmányt is közzétett.⁴ Azonban ahhoz, hogy megértsük (befogadjuk) a szerző által megfogalmazott – nem egyszer tézis –, sőt, axiómaszerű megállapításait, ki kell tekintenünk más szerzők fontosabb, e témájú munkáira (könyvekre, tanulmányokra, cikkekre), mert az általa írtakat csak az előzmények ismeretében lehet és kell értékelnünk.

Veszprémben Veress D. Csaba⁵ foglalkozott behatóan István és Koppány Veszprém-környéki csatájával, s ezek egyikében feltette a kérdést: Érintette-e Szent István és Koppány csatája Sólyt?⁶ Lokális jellegű, jól adatolt írás, amelyben a 997-es ütközetet döntőnek nevezte, ezt azonban a történészek már megcáfolták: a „leszámolásra” csak később, Somogyvár környékén, a birtok- és szálláshelyen, a későbbi bencés apátság helyén lévő vár elfoglalásával került sor, s a hagyomány szerint a megölt Koppányt a Neзде-hegyen temették el.⁷

Koppány vélt családfájáról (az okleveles anyagok és a hagyomány alapján) Makkay János⁸ régész nem alaptalanul írja, hogy „*Koppány Árpád ükunokája, Ze-*

² Erre példa Aba Sámuel (990 körül–1044) nádor királlyá választása. (Uralkodása: 1041–1044.) Az utódlási lehetőségekről lásd Zsoldos Attila: Trónöröklés, trónviszályok az Árpád-korban. In: *Rubicon*, 2011. 3. sz. 8–10. o. „Az öröklés rendjének a trónviszályok kialakulását előidéző szabályozatlansága akkor mutatkozott meg, ha az uralkodócsalád több tagja is kinyújtotta kezét a korona után” – írja az első sorokban. A senioratuson alapuló öröklési renddel először Taksony szakított a X. század közepe táján, amikor a fia, Géza, majd őt szintén a fia, Vajk/István követte.

³ Koppány. Budapest, 1998.

⁴ Ez utóbbiak közül az egyik jelentősebb: Koppány alakja a néphagyományban. In: *Szent István és az államalapítás*. Szerk.: Veszprémi László. Budapest, 95–104. o.

⁵ Veress D. Csaba (1933–2014) történész, muzeológus volt Veszprémben a Laczkó Dezső Múzeumban.

⁶ Napló, 1997. április 12. 15. o., és még Györffy György (1971) tanulmánya: Koppány lázadása. In: *Levélári évkönyv 1. Somogy megye múltjából*. Szerk.: Kanyar József, Kaposvár. 5–30. o.

⁷ Helyi hagyományörzők itt hoztak létre egy szoborparkot, amely ennek a történetnek (legendának?) állít emléket.

⁸ Makkay János (1933) vezető régész, már nyugállományban. A magyar őstörténet-kutatás és -írás megújításának egyik jelentős személyisége. Több mint félszáz önálló művet jelentetett meg. Témákhöz kapcsolódó műve: Császár vagy pápa – császár és pápa. Részletek István király koronázásának időpontjáról és jóváhagyásáról. A szerző kiadása, Budapest, 2007.

rind fia, akinek a neve a K'apan törzsnéből, a türk qapgan > qapan méltóságnévből származik". Ez egyik bizonyítéka a Turul nemzetséghez való tartozásának, s így (a seniorátusi öröklési rend alapján) jogosan tartott igény a nagyfejedelem-méltóságra. 2009-ben Szabados György,⁹ az akkor fiatal történészgeneráció egyik tagja a *Koppány – a megismerhetetlen Árpád-házi nagyúr* című tanulmányában még azt írta, hogy olyan alapkérdésekre sem tudunk pontos választ adni, hogy ki volt Koppány, vagy, hogy mikor és hol zajlott le az ütközet közte és Vajk/István között.

Közelebb visz ez utóbbihoz az, ami analóg történelmi hagyománynak számít, és a középkorban, s később is gyakorlat volt a hadviselő felek között: a csatának akkor van vége, ha elesik a legyőzött vezér, és a győztes elfoglalja a hatalmi központját (várát, városát, szálláshelyét).¹⁰ Ezért az új történész-nemzedék úgy véli, hogy a sólyi ütközet csak az első volt, és a Koppány-Vajk/István-csatasorozat a Koppány- (Kupa-)várnál (a mai Somogyvárnál) fejeződött be, amikor Koppány elesett, és elfoglalták a hatalmi központját.

Szabados György ezt írja: „A kisebbik István-legenda személytelen fogalmazása miatt elképzelhető, hogy Koppány előbb Veszprém alatt szenvedett vereséget, onnan Somogyba vonult vissza, s a saját szállásterületén érte a halálos csapás Vencellintől.”¹¹ Ő úgy véli, hogy Koppány és István harca nem egy országos horderejű felbolydulás, hanem a dinasztia belüli leszámolás volt.¹² (Amire a későbbiekben is számos példa volt a Turul nemzetségen belül.)¹³

A későbbi századokban a Koppány-Vajk/István ellentét okaként az eltérő vallásos beállítottsága került előtérbe: a „pogány” Koppány „vissza akarta for-

⁹ Szabados György (1971) a Szent István Múzeum történész tanácsadója, a László Gyula Kutatóközpont és Archivum igazgatója. A hivatkozott műve megjelenése: *Valóság*, 2009. 5. sz. 30–59. o. Az ezzel kapcsolatos napilapcikk Csordás Lajos: A Koppány-képtel szimpla hatalmi harc. Szabados György és Zsoldos Attila történész az államalapítás még ma is kevésbé ismert korszakáról. Zsoldos Attila (1962) ekkor az MTA Történettudományi Intézete középkori osztályának vezetője volt.

¹⁰ Csak néhány példa: IV. Bélát az Adriáig üldözték a tatárok; a törökök nem elégedtek meg a mohácsi győzelmükkel, hanem Buda, a főváros elfoglalásával tekintették magukat győztesnek. A Vörös Hadsereg 1945-ben a német főváros, Berlin elfoglalásával, Észak-Vietnám is csak akkor tekintette győztesnek magát, amikor elfoglalta Dél-Vietnám fővárosát, Saigont. Erre utal az a mondás is, hogy „Nincs végzet, csak ha bevégezed.”

¹¹ Fejedelmünk Koppány! István király alternatívája. In: *Rubicon*, 2018. 10. sz. 76–81. o.

¹² Uo. 81. o.

¹³ Lásd a 2. sz. lábjegyzetet. „A különböző öröklési elveknek legfeljebb a trónigény megalapozásában jutott szerep, egymással rivalizáló trónigénylők esetében azonban az öröklés kérdését nem ezek, hanem a mindenkor hatalmi erőviszonyok döntötték el egyik vagy másik fél javára.” Uo. 9. o.

dítani” (a korabeli több megnevezésű: turul-szkíta-türk-hungur) magyarokat¹⁴ az „ősi hitre”. Ez bár interpoláció volt, de szinte még a XX. század első felében is hitelesnek tűnt. Bár kétségtelen, hogy a IX. századvégi főemberek egy részénél még erős hagyománya volt a törzsi vallás számos elemének, azonban a kereszténység térnyerése intenzitását, dominanciáját tekintve ezt már jelentősen meghaladta. Bizonyítottnak vehető, hogy Koppány és népe többsége már keresztény volt – egyes feltételezések szerint a bizánci rítus követője.¹⁵ Erről és ezzel kapcsolatban írja Gönczi Tamás: *„Régen itt az ideje kimondani a tényt: a pogány világ nem volt ateista, nem volt hitetlen. Ellenkezőleg. A pogány világ a természet láthatatlan törvénye szerint próbált élni, őszintén és szabadon, de sohasem hit és morál nélkül. Így is élt mindaddig, amíg ezt tehetette. Volt hite, és ami nem volt utolsó dolog, innen, a mai világból nézve, volt gerince, tartása. Egyenes volt és bátor. [...] ... más volt, máshogyan élt és látott, mint azt az új hit megkövetelte.”*¹⁶ Érdeemes ide idézni egy másik szerző, Cs. Szabó Sándor könyve¹⁷ előszavának/ismertetésének egy mondatát: *„Cs. Szabó Sándor a rendelkezésre álló történeti és néprajzi források felhasználásával egyedi hangvételű, ítélkezéstől és propagandától mentes regényben fest magával ragadó képet a magyar történelem talán legfontosabb évtizedeiről”.*

Mintegy e fentiek elővételezéseként, a „problémaköteg” megjelenítésére jól reflektálnak Cey-Bert Róbert Gyula könyvének¹⁸ Bevezetőjében a Czeibert Lajos által írott sorok: *„A [keresztény] vallás a birodalmi politika eszközeként jelenik meg. Fanatizál mindenki ellen, akire a pogányság bélyegét sütötték. Engedélyez bármi pusztító eszközt – tüzet, vasat, mérget –, hogy [egy] önálló, erős országot engedelmes, vazallus korlátok közé szorítson.*

Istoán és Koppány emberi tragédiája mögött végighúzódik a magyarság tragédiája. Fényes tettek és vesztes háborúk, rossz szövetségek, sodródás jobbra-balra és pusztulás pajzs szerepünkben...

Koppány célja, a hun–magyar–török népek összefogása, szövetsége volt, ez álom maradt a külső és belső megosztás erőivel szemben. Szimbolikus jelenésű a Rákóczi idejét

¹⁴ A magyar népmegnevezés a XII. századtól vált általánossá.

¹⁵ E nélkül aligha lehetett volna az, hogy a IX. század második felében Somogyban, Zalában és a Mura-vidéken számos katolikus templom működjön.

¹⁶ Gönczi Tamás: *Pogány Biblia. Koppány hagyatéka. A magyar ősvallás szakrális öröksége.* Angyali Menedék Kiadó, 2015. *„Ez a könyv [...] nem csupán néprajzi, vallástörténeti munka, hanem izgalmas, érdekesítő olvasmány is hiteles adatokkal, információkkal, meghökkentő és logikus következtetéseivel.”* – olvasható a könyv ismertetőjében.

¹⁷ Cs. Szabó Sándor: *Koppány, a lázadó vezér.* Gold Book Kiadó, 2019., előszó. Ugyanide applikálható Bíró Lajos könyve is: *Pogány teológia. Istenidézés.* Angyali Menedék Kiadó, 2019.

¹⁸ *Koppány. A Fény Harcosa. (Magyar Trilógia) „Ősök és Hősök” harmadik könyve.* Püski, Budapest, 2014.

felidézõ sor változata, amelyben a levert somogyi szabadságharcot siratják: »Koppány horka dicsõ kora, nem jön vissza többé soha«.

*Sokrétû, elgondolkodtató a könyv tanulsága az emberi tartás és a jövendõ alakulásában, alakításában.*¹⁹

Az utolsó másfél-két évtizedben a számos szakmunka és a szépirodalmi művek azt bizonyítják, hogy reneszánsza van a Koppány–Vajk/István történetnek (történelmi eseménynek)²⁰. Ebben szerepe lehet a magyarság õstörténet-kutatásának új alapokra történt helyezésének: a kutatások térbeli kiterjesztésének (Ázsia távoli térségeitõl „genetikai” utunk a Kárpát-medencéig), az út menti területeken a humángenetikai vizsgálatoknak, az etnogenetikai kutatási módszerek bevonásának.²¹ Ebben kitüntetett szerepe van az Emberi Erõforrások Minisztériuma által létrehozott Magyarságkutató Intézet munkatársainak és a más közremûködõknek, akik új, innovációs szervezési, kutatási, elemzési és értékelési stratégiával a korábbiaknál pontosabb, hitelesebb történelem-képet szeretnének adni õstörténetünk tõl a közelmúltig tartó idõszakról.

Ennek a programnak az egyik eredménye Magyar Zoltán *Hõs vagy lázadó? Koppány alakja a folklórban és a kultúrtörténetben* címû könyve.²² A mű az adatszerrû, tényeken alapuló történetek olyan hozadékát tartalmazza, amely ezek köré fonódva jeleníti meg egyrészt a folklór különbözõ rétegeiben évszázadokon át felhalmozódott (nem egyszer: vándormotívumokkal bővült, „megterhelt”) száj-hagyomány-szövegeket, másrészt pedig a magyar kultúra terepein megjelenített szövegtörténeti, tárgy- és ikonográfiai alkotásokat, képzõdményeket.

Az Elõszóban írja a szerzõ: „Több, mint ezer esztendeje annak, hogy egy Veszprém/Somogyvár környéki ütközetben döntõ gyõzelmet aratott Magyarország keresztény fele a pogánysághoz húzó rész felett. [...] Felvetõdik a kérdés: vajon miért vált ilyen népszerűvé ez a történelmi epizód, illetve Koppány személye maga? Ámbár az is kérdéses, mennyiben tekinthetõ a 997-es év pusztá epizódnak, avagy ellenkezõleg, mennyiben kulcsfontosságú esztendő? S vajon mennyiben hiteles az a kép, amelyet a középkori források tükrében Koppányról alkothatunk? Nemzeti hõs volt vagy anakronisztikus történelmi személyiség? Pogány volt-e vagy keresztény? Még ez utóbbit sem tudhatni... [Számos még a megválaszolatlan kérdés, s] Ehhez nyújt kapcsolódási pontokat, fo-

¹⁹ 6. o.

²⁰ E témakörbõl egy újabb könyv: Maurer Teodóra–Onody Gyula: *Koppány – Somogy hercege*. Magyar Menedék Könyvesház, 2012. „Somogy hercegérõl, az akkori életrõl, szokásokról, birtok- és településviszonyokról kaphatunk képet [...], mesék, mondák, legendák segítségével elevenednek meg elõttünk az ezer esztendővel ezelõtti idõk.”

²¹ Ez utóbbi egyik jelentõs kutatási eseménye (és részleteiben már eredményes is) például a székesfehérvári király-osszárium genetikai vizsgálata.

²² Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020. 167 o.

gódzót a történeti folklór, a néphagyomány szétszórt törmelékeinek az összegyűjtése, vizsgálata is. Hiszen a földrajzi nevekből, helytörténeti adatokból, helyi mondaszövegekből kirajzolódó kép az esetleges hipotézisek megalkotásához éppúgy segítséget jelenthet, miként a történeti valóságtól független folklórkutatásokként a népi emlékezet...²³

A szerző a kötet négy fő fejezetéből az elsőben a történelmi eseményeket veszi sorra, ezeket mutatja be különböző forrásokból, ezek összevetésével a saját értékelését is beleszöve. Ez az áttekintés alapos, részletes, a kútfők jól adatoltak, s ez utóbbiakban azok a dominánsak, amelyek valós tényeken alapulnak. Bár Koppány „leszármazását” nem lehet kontinuusan levezetni, annyi bizonyosnak vehet ő, hogy a nevét viselő udvarhelyek a Tarhos-utódok szállásainak közvetlen közelében tűnnek fel, de Somogy valójában csak a X. század közepe körül vált a dukátusi hatalommegosztás részévé. Ezért Koppány valóban ura volt e tág térségnek, amely a főhatalom szempontjából (ugyanúgy, mint az erdélyi), veszélyt jelenthetett a központosítási törekvésekkel szemben. S mindez annak ellenére lehetett így, hogy bár mindkét országrész törzsfője már kereszténynek lett (igaz, Gyula a bizánci rítusúval, s némely kutató nem zárja ki, hogy Koppány is inkább ez irányban tájékozódott), azt azonban számos történész, s a szerző is bizonyosra veszi, hogy 973 táján Koppány is felvette a kereszténységet.²⁴ Géza, a nagyfejedelem jó stratégia volt: láthatta, hogy honnan várható veszély az utódláskor, s ezért Koppány hatalmas birtokát, a somogyi dukátust „várakkal, földsáncszerű erődítményekkel, katonai segédnépek és törzsi katonaság falvainak sorával zárta körül”.²⁵

A nagyfejedelmi utódlás Gézának azzal az akciójával került előtérbe, amikor a fiát, Istvánt jelölte meg a következő főhatalomnak. Géza halálával azonban Koppány tartott igényt erre, s ezt Hóman Bálint így fogalmazta meg: [mert] „... Géza és István megkeresztelkedésükkel eljátszották az uralomhoz való jogukat. De kétségbe vonta Gézának azt a jogát is, hogy idősebb családtagjával szemben saját fiát jelölhesse utódjává”.²⁶ Koppány tehát a seniorátus-hagyomány alapján jogos utódnak tekinthette magát.

A „trónutódlás”²⁷ új rendje természetes következménye lett az, hogy Koppány fegyveres erővel akarta érvényesíteni az utódlása jogát, ami a nagyfeje-

²³ I. m. 7–9. o., részletek.

²⁴ Ugyanis a Somogyban és Baranyában lévő Szentgál helynevek még a térítés első hulláma idején jöhettek létre.

²⁵ I. m. 20. o.

²⁶ Hóman Bálint: *Szent István*. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 115. o.

²⁷ Keresztény királyi ordo alapján ekkor még nem beszélhetünk trónról, trónutódlásról, de ez a történeti szakirodalomban általánosan használt determinánst erre az időszakra vonatkozóan is. Helyesebbnek tartom a „nagyfejedelmi szék” megnevezést. (T. J.)

delmi méltóságot jelentette. S tulajdonképpen ez az az esemény, amely máig tartóan dilemma elé állítja a történészeket: a magyarság szempontjából valóban az volt a jó, hogy István (tegyük hozzá hangsúlyosan: és a közvetlen környezete) akarata érvényesült? Vajon más lett volna a nemzetünk történelmi útja (ha Koppánnal egyáltalán lett volna – véli számos történész), ha nem István győz?

Magyar Zoltán e fejezetben *Az összecsapás* című részt nagy terjedelemben dolgozta fel, egyrészt valamennyi lehetséges forrást felhasználva, másrészt pedig összevetve az egymásnak ellentmondó állításokat, s végül: a saját felfogását közli az olvasóval. A számos, különböző csataleírás és a csata eredménye szinte már a közgondolkodás, a magyar műveltségrepertoár alaprészévé vált. Elfogadja azt, amit mi, veszprémiek és Veszprém megyeiek előszeretettel hangsúlyozunk, hogy a döntő csatára 997-ben Sóly környékén került sor. De valóban ez lehetett a döntő, vagy csak kezdete a Koppánnal történt végső leszámolásnak? Igen szemléletes István és Koppány hadi előkészületeinek a leírása, amelyben személynevek, helyszínek, időpontok, események sorjáznak, s mintegy logikai láncba fűzi az előtörténetet, közbeékelve népi hagyomány- (folklor-)elemek, mondák, elbeszélés-törédek stb.

Az alap: a Képes Krónika szövege, amely egykori, már elveszett krónikákra és külföldi források felhasználására vezethető vissza. Számos egykori és közelmúltbeli történész véleménye köszön vissza ezeken a lapokon. A földrajzi közelség miatt ide kell idézni a lövöldi²⁸ Karthauzi Néma Barát művéből azt a részt,²⁹ amely az okot, a csatát és Koppány végzetét jeleníti meg: „Mikoron azért Úristen [Istvánt] az királságban megerősítte volna, ottan pokolbeli sátán után erede, hogy elejtené, mert nehézzé tartja vala, hogy az ő szent érdemének miatta ez országot kezéből kiszalasztotta volna. Vala azért az időben Somogyságban egy pogán hatalmas herceg, kinek Kuppán vala neve, az régi Kopasz Szirind fejedelemnek maradéka, ki még Szent István atyjának életében is erősen uralkodik vala mind egész Somogyságban és Zalaságban. Mikoron Szent István királnak atyja, Gejsa kimúlt volna, támada fel ez gonosz, kegyetlen herceg, akarván Szent István királ [anyját] gonoszság szerént magának venni, az szent királt megölni, és mind ez egész országnak uraságába esni. Szent István királ, hallván az gonosz szándékot, egyben hívá az magyari urakat, és dicsőséges Szent Márton pispék segedelmét kérvén, kiszállá Kuppán herceg ellen, és tevé hadnaggyá Vencellinus nevű urat, ki jött vala hozzá Németországból. És mikoron nagy erős ütközetöt töttenek volna Úristennek irgalmasságából, adaték az diadalom Szent István királnak. És azon hadban Vencellinus hadnaggy megölé Kuppán herceget, kiért nagy sok ajándékot és tisztösséget

²⁸ Ma Városlőd Veszprém megyében.

²⁹ *A néma barát megszólal*. Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 387–388. o. (Madas Edit könyvészeti munkája.)

vén az szent királtul. És az gonosz, hitetlen somogyi hispánt [ispánt] vágatá négygyé Szent István királ: egyik részét kildé esztergomi kapura, az másodikat Veszprímmé, az harmadikat el-fel Győrré, az negyediket el-be Erdélben, miért mond ez egész országnak ellensége volt.”³⁰

E fejezetben a szerző *Az összecsapás* és *A megtorlás* részeket követően Somogy Koppány legyőzése utáni megszállásáról és az új birtokosokról ír. Olvasatában a konklúzió: „A somogyi vezér feletti diadal országos hatású, sőt mint azt a jövő igazolta, történelmi jelentőségű esemény volt. Stabilizálta István pozícióját, konszolidálva a belpolitikai helyzetet, s megnyitva az utat az egyházszervezet kiépítése, a vármegyeszervezet létrehozása, a keresztény feudális állam megteremtése előtt.”³¹

A könyv második fejezetében (*Koppány felkelése a középkori szövegemlékek tükrében*) a szerző azokat a textusokat veszi sorra (és értékeli ezeket), amelyek egyrészt visszautalnak korábbi, már elveszett krónikákra, szövegemlékekre, másrészt, amelyek adaptációk, s harmadrészt, amik kánonná válva számos kiadványból ismertek. (Így sorjázunk többek között a Hartvik-féle legendakompozíció, a Képes Krónika, amely a leghitelesebb történetleírás, a Budai Krónika, az Istvánhoz kapcsolódó Kisebbik és Nagyobbik legenda, Anonymus³² *Gesta Hungarorum*, a *Chronica Hungarorum*, Bonfini: *A magyar történelem évtizedei*, Keltai Gáspár *Chronica az magyaroknak dolgairól* és több más kompiláció.)

A harmadik fejezetben (*Koppány alakja a néphagyományban*) a szerző a Koppány-mondakört így kezdi: „Koppány alakja, emléke valaha bizonyára Dunántúl-szerte ismert volt, napjainkban azonban a még élő népi emlékezet már csak Veszprém környékén és Somogy északi részén tapintható ki. Legszívesebben Somogyvárott és környékén...”³³ Természetesen, az ország (pontosabban: a Kárpát-medence) több pontjáról is vannak szórvány-szövegek, amelyekből összerakható egy olyan népiemlékezet-legendasor, amely ezer év óta benne él a magyar nemzet tudatában annak jeleként, hogy Szent István és Koppány alakja már örökre elválaszthatatlanok.³⁴

Ezeknek a szövegeknek egy része természetesen nem történelmi hitelességű (alapvetően nem is ez a feladatuk), mert az évszázadok során mindig változnak,

³⁰ Ugyanezt idézi Magyar Zoltán, i. m. 81–82. o.

³¹ I. m. 69. o.

³² Közbevetőleg: Figyelemre méltó dr. Antal József kis füzetként megjelent tanulmánya, az *Anonymus? alias Aba királyfi*, aki a névtelen szerzőt Aba Sámuel király egyik fiával azonosítja. A Szerző kiadása, Várpalota, 2019. 11 o.

³³ I. m. 85. o.

³⁴ Veszprémben ezt szeretné megjeleníteni egy szoborcsoporttal Szelestey P. Attila. Ezt 2022-ben, a sólyi csata 1025. évfordulóján lehetne felavatni. Forrás: <https://www.szelesteyfamilia.hu>

hozzátapadnak az adott kor nemzedékének élményei, érdeklődései, összemosódó narratívái, életmotívumai. Erre utalnak az olyan történetmesélés-kezdések, hogy „*Én úgy tudom...*”, vagy „*Azt hallottam...*”. A népmonda egyben kulturális kincs is, mert ez – ahogyan Karácsony Sándor (1891–1952)³⁵ nyomán tudjuk –, a magyar néplélek, a magyar gondolkodásmód lenyomata.

A számos, valamilyen kontextusban megjelenő Koppány/Kupa földrajzi név (Bakonykoppány, Törökkoppány, Koppány-hegy, Koppány-ér, Kupavár stb.) is bizonyítja, hogy ezer év alatt sem felejtődött el a két vezér küzdelmének emléke, különösen ott nem, ahol a helyi kötődés erősítette a folklórhagyomány, a mondanakör folytonosságát, megmaradását.

A Koppány alakja a szépirodalomban című fejezet kezdetén a szerző ezt írja: „*Míg a középkor századaiban a magyarok történetével foglalkozó krónikák – ha szimpatizáltak is a somogyi vezérrel, jobbára csak az István-ellenes felkelés tárgyaláskor említették, a XVIII. század végétől immár szépirodalmi művek is feldolgozták Koppány korát, alakját, életét, szükségszerű tragikumát, azt a művészi eszközökkel kiválóan megragadható feszültséget, amely két eszme, két habitus, két markáns egyéniség konfliktusából adódott, és amely téma bármikor időszerű és aktualizálható volt.*”³⁶

Hosszú út vezetett a valóban első szépirodalmi műtől³⁷ napjaink szinte dömpingszerűen megjelenő Koppány-könyvekig. Magyar Zoltán meglehetősen részletesen foglalkozik ezzel az első művel, Katona József drámájával, amely Koppány (a műben Kupa) „*a régi szokásokhoz ragaszkodó nemzeti ellenállás tragikus hőseként szerepel, aki személyes példájával érdemessé válik arra, hogy a király megsírasa*”.³⁸ Ebben nem nehéz felfedezni a reformkor kezdetének politikai miliójét, a nemzeti ellenállás gondolatát, az aktuálpolitikai áthallást.

Végül néhány ismertebb szerző, akikben végigvonult Koppány szellemisége – s többé-kevésbé maradandót alkottak a hazai szépirodalom mezsgyéjén: Berzsenyi Dániel, Szász Károly, Horváth Cyrill, Gál Mózes, Lázár István, Kós Károly, Kodolányi János, Szabó Dezső, s nem kevésbé a maiak, akik számos népszerű regényt, drámát, versciklust írtak. Egy másik műfaj, amelyről Magyar Zoltán elismeréssel szól: a Szörényi Levente–Bródy János alkotta *István, a király* rockopera, amelynek a sikere új dimenziót nyitott a IX. század végi események megismerésében, újraértelmezésében.

³⁵ Erre vonatkozó, ezzel kapcsolatos munkája: *A magyar észjárás*. Exodus, Budapest, 1939. Új kiadásai: Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985; Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000.

³⁶ I. m. 117 o.

³⁷ Katona József Franz Xaver Girzik Stephan der erste König der Ungarn című drámáját 1813-ban dolgozta át István, a magyarok királya címmel.

³⁸ I. m. 119. o.

Magyar Zoltán könyve fontos, megszívlelendő tanulság arra, amit a korábbi Koppány-történetek többnyire egyoldalúan, kizárólagosan csak Istvánra, mint az egyedüli lehetséges pozitív hősre fókuszáltak, s nem látták meg Koppányban azt, hogy ő sem indulhatott volna el más úton. Ezt így fogalmazta meg Szabados György: „...búcsút kell vennünk a pogány rendet, vallást, szabadságot megőrző Koppány képzetétől, mert önmaga érdeke ellen cselekedett volna az, aki a kereszténység nyílt elutasításával állandó beavatkozási alapot tálal a térítő-hódító monarchiák elé”.³⁹

S, hogy Veszprémben versben is élő még Koppány alakja, egy versrészlet is bizonyítéka ennek:

*Régi tornyára megpihenni
Bakonyról esti szél oson,
S a sápadt hold szomorkás fénye
Koppányra nézett egykoron.*⁴⁰

A kötetet terjedelmes, hasznos, a témát jól áttekintő Irodalom(jegyzék) és Képmelléklet zárja.

TÖLGYESI JÓZSEF

Számadás. Köszöntő kötet Somfai Balázs hetvenedik születésnapjára. Szerk. Sebő József, Kiad. dr. Tölgyesi József, Veszprém és Somfai Balázs Barátai és Tisztelői. Veszprém, 2021, 199 o.

Úgy tartják, hogy egy könyvvel való ismerkedés a címével kezdődik, ami eldönti (hiszen mindig híján vagyunk az idővel), hogy kinyitjuk, elolvassuk, vagy nyugtázva a múltó idót, csak feltesszük a polcra. Nos, a jubiláns levéltáros-történész számadása az eltelt évtizedekről igazán tartalmas, és minden fejezete több szempontból is érdekes és értékes olvasnivaló, ahogyan azt a kötet beköszöntőjében olvashatjuk. „Minden életutat, munkásságot bemutató könyv elsősorban a má-nak, a ma olvasójának szól. Ez azonban több a jelenidejűségnél: azt a múltat mutatja be, mely a megélt, 'végigmunkált' évtizedek eredményeként ott tükröződik a teleírt oldalakon. S a jövőnek is szól, annak a későbbi olvasónak, aki számára a könyv tartalma üzenet arról a múlttól, amelyben az egyes ember és a társadalom történései – ha másokkal és más körülmények között is –, együtt jelentik a múlt-jelen-jövő folytonosságát.”

³⁹ Fejedelmünk Koppány! István király alternatívája. *Rubicon*, 2018. 10. sz. 81. o.

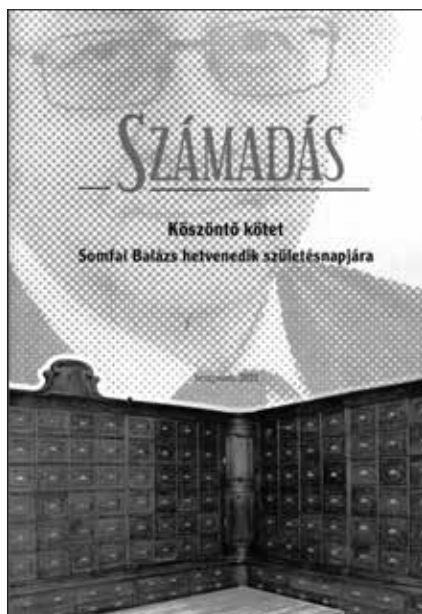
⁴⁰ Ismeretlen szerző ismeretlen című versének részlete.

A hét évtizedet megélt ünnevelt, Somfai Balázs levéltáros életútját, pályafutását bemutató, kitűnően szerkesztett kötet fejezetei: a Tölgyesi József írta *Előszó és köszöntő* után az életrajz és pályakép, a tíz alfejezetből álló válogatott publikációs jegyzék, a munkáiból közölt válogatás, és végül az eddigi életét és munkásságát vizuálisan is kiegészítő *Képmelléletek*.

A pedagógus családból származó, bakkonybéli születésű, de egyetemre kerüléséig – ahogy azt mindig felemlegeti –, felnevelő városában, Pápán élő Somfai Balázs 1969-ben került az ELTE-re, majd végzés után 1974-ben történelem-országos szakos tanárként a Veszprém Megyei Levéltárban kapott állást. Levéltárosi képességét 1979-ben ugyancsak az ELTE bölcsészkarán szerezte. 2013-as nyugdíjba vonulásáig végig ugyanott, a jelenleg Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára nevet viselő intézményben dolgozott, ahová bizonyos szakmai munkák elvégzését felvállalva a mai napig visszajár.

Aktív munkássága során a levéltárosság teljes vertikumát megismerte, számos esetben olyan unikális feladat megoldása fűződik nevéhez, amely országosan is figyelemreméltó eredményt produkált, mint például a műszaki-építészeti tervdokumentációk korszerű levéltári kezelésének kialakítása, amit számos más levéltári intézmény is átvett. A levéltári terminológiával kapcsolatos nemzetközi szakértői csoportban végzett szakmai munkája az 1988-ban megjelent 11 nyelvű levéltári értelmező szótár anyagában is tetten érhető. Szakmája fogalomkészletének és szókincsének ápolása a mai napig foglalkoztatja.

Noha a várbéli volt piarista rendházból elköltöztetett, majd az egykori Altisztképző Intézet Jutasi úti épületéből kialakított és 2005 nyarán átadott új levéltári székházban a szorosan vett levéltáros munka mellett Somfai Balázssra számos adminisztratív feladat is hárult, társadalmi és közművelődési tevékenysége jelentősen szélesedett. Mindkét, számára kedves városban, Pápán és Veszprémben is számos tanácsai, illetve utóbb önkormányzati szervezet és szakértői csoport munkájában vett részt, több önszerveződő társadalmi egyesület mindennapi életében bizonyította szakmai felkészültségét és szorgalmát.

Széles érdeklődési köréhez változatos témák tartoznak. Megrögzött térképgyűjtő, jelentős házi gyűjteménye révén összehasonlító vizsgálatokat tud végezni az európai történelmi atlaszok körében, de behatóan foglalkozott a jelvénytannal is.

Amire igazán büszke: új eredményeket ért el a pápai városalaprajz-kutatás területén. Kutatásának eredményéről *Gyűjtőpont vagy súlypont? Lehetséges válaszok a pápai főtér alaprajzi szerkesztésének mikéntjére* címmel a 2010 szeptemberében a pápai fióklevéltárban tartott előadásán számolt be. Az előadás teljes szövegét jelen kötetünk *Válogatás Somfai Balázs munkáiból* fejezetében olvashatjuk. A hozzá tartozó térképvázlatot a kötet hátsó borítóján közli. Az előadás szövegét jelentős szakirodalom és jegyzetapparátus támogatja.

A munkásságát bemutató – mintegy 350 tételből álló – válogatott bibliográfia a diákkori munkáktól kezdve egészen a róla szóló írásokig tíz szakaszban taglalja életművét. Benne szerepelnek az önálló és társszerzős kötetek, az általa szerkesztett művek, a levéltári tevékenységéhez köthető megjelenések, mint lektorálások vagy részszerkesztői munkák. Ugyancsak részei a bibliográfiának a történeti forráskiadványok, forrásközlések, helytörténeti, honismereti és módszertani cikkek felsorolása. A válogatott bibliográfia tartalmazza az ünnepelt leglényegesebb kézíratait, beszédszövegeit és szakmai előadásait is.

Ez utóbbiakból csak egyet emelünk ki, ami igazolja, hogy a jubiláns levéltáros még akkor is aktuálissá tesz egy eseményre emlékezést, amikor nem is gondol rá. A *Számadás* kötet ugyan a címlapon a 2021-es kiadási dátumot jelzi, azonban a köszöntő kötet a 2022. év elején került az olvasók kezébe. Így történhetett, hogy a Veszprém Megyei Önkormányzat ezredfordulós díszkiadványa (2000), a *Veszprém vármegye 1836. évi címermegújító adománylevele* kísérfűzetében leírtak szerint a vármegye legelső ismert pecsétnyomóján a SIGILLVM COMITATUS WESPRIMIENSIS 1572 (Veszprém vármegye pecsétje 1572) szerepel. Tehát idén, 2022-ben ünnepelhetjük a 450. évfordulót.

A 70. születésnapjára megjelentetett köszöntő kötet legterjedelmesebb része a *Válogatás Somfai Balázs munkáiból* címmel jelölt fejezet. Több mint 130 oldalt tesz ki a közzétett gyűjtemény, ahol dolgozatainak témája legtöbbször a felnevelő város, Pápa, és a majd félévszázada az otthonát jelentő város, Veszprém. Leginkább a lokális történelem valamely szegmense a tárgya ezeknek az írásoknak, amelyekből mindig kiérzik, hogy kutatóként, szerzőként is rendkívül fontos számára a témák feldolgozásának, az eredmények megjelenítésének a módszertana.

A kötet záró része az ünnepeltre vonatkozó ikonográfiai gyűjtemény, benne a róla és családjáról készült fényképfelvételek, majd a különböző élethelyzeteket és munkásságához tartozó dokumentumokat rögzítő fotók.

A Sebó József szerkesztő gondos munkájával készült, a műszaki szerkesztő Dénes Tamás és az OOK-Press Kft. nyomdának ezúttal is a megszokott minőségben megjelentetett könyve nem csupán a 70 éves ünnepeltnek szóló ajándék, de baráti köre és valamennyi érdeklődő olvasó számára is sok új ismeretanyagot tartalmazó gyűjtemény.

CSISZÁR MIKLÓS

CSUHAI ISTVÁN: SZOBORNÉK VÁROSA. Tizennégy veszprémi szobor a múlt század második feléből. Séd Könyvek 1. Veszprém, 2020. OOK Press.104. p. Sorozat és könyvterv: Géczy János. Szerkesztette: Ladányi István. ISSN 2732 – 2505 ISBN 978 – 615 – 80515 – 7 – 6

Különleges, kedves kis kötetet jelentett meg a SÉD veszprémi kritikai lap 2020 karácsonyára. Nyilvános bemutatója nem volt, a pandémiától való félelem otthon tartotta volna az érdeklődőket, pedig a kis kötet igencsak megérdemelné, hogy sokan vegyék kézbe, olvassák, nézegessék.

A kötet címe a „Királynék városa” kifejezésre hangolva „Szobornék városa” lett.

Szó sincs arról, hogy feminista válogatás lenne, több szép „szoborfi” is szerepel benne. Lapszerkesztő, irodalomkritikus szerzője: Csuhai István megmutatja a közteri szobrok iránt érzett rendkívüli, különleges érdeklődését, emellett a fényképész-tehetségét is.

A második világháború, a romeltakarítások után megkezdődött Magyarország újjáépítése. Ekkor jelent meg a „kétezelékes törvény”, mely szerint az állami nagyberuházások, lakótelepek létesítésénél a bruttó bekerülési összeg két ezreléket kortárs képzőművészeti alkotások – szobrok, szökőkutak, domboorművek stb. – elhelyezésére kötelező volt felhasználni. Az alkotások sorsáról országosan a Művészeti Bizottság döntött, természetesen a város és a beruházó vezetésével egyetértésben.

Veszprém a következő évtizedekben sok ilyen zsánerszoborral gazdagodott. Csuhai István ezek közül kiválasztott tizennégyet, róluk szól ez az első, önálló kötete.

A szobrászok: R. Kiss Lenke, Somogyi Árpád, Kerényi Jenő, Mikus Sándor, Andrassy Kurta János, Bors István, Laborcz Ferenc, Radó Károly, Rózsa Péter, Amerigo Tot, Martsa István, Erdey Dezső, Somogyi József alkotásainak elemzése mellett megismerhetjük életútjukat, kiemelkedő alkotásaik sorsát, és természetesen veszprémi szobraik „csuhais” megközelítését, leírását, részletfotóit.

A „legidősebb” hölgy a „Gyertyát vivő lány” (1926) a belvárosban; hatvan évet várt a bronzba öntésre, felállítására (1986). A kútszobrok közül a „Zsuzsi”, a „Korsós lány” (1961) és a „Három grácia” (1987) maradt víztükör közelében, több, szoborhoz tartozó medencét azonban takarékosági okokból virágágyásként gondolnak. A „Labdás fiú” (1965) 180°-ot fordult a talapzatán, de néhány métert több szobor is elmozdult az első elképzelések óta. A legnagyobb utat Amerigo Tot: „Őfelsége a kilowatt” (1969/1995) tette meg a Tihanyi Apátság előtti tértől a Veszprémi Egyetemig. A „Golyózó fiú” (1965) színesfém-kereskedőtől került vissza eredeti helyére, de sajnos, időről időre eltűnik a „Hügeia” tálkájától a kis kigyó, a belvárosi Erdey-szobor nőalakja kezéből a mécses.

Soha nem gondoltam, hogy nézнем kellene a szobrok egyensúlyát. Pl. „A fiú kecskével” (1965) mindössze négy ponton érintkezik a talapzattal, vagy nem mindegy, honnan közelítem meg pl. a „Halaskofá”-t (1967): a szobor mögül egy gömbből fokozatosan válik láthatóvá a figurális alkotás.

Szobraink mészkből faragva, bronzba és alumíniumba öntve vigyázzák közttereinket.

Herth Viktória kiváló veszprémi szoborkataszterét és lelkes veszprémiek – főleg a Séd munkatársai – segítségét igénybe véve, a szerző törekedett arra, hogy az általa kiválasztott tizennégy szoborról/szoborcsoportról hiteles képet kapjunk.

A könyvet egyszerűen lehetetlen letenni. Az utolsó oldalnál már tudtam, hogy – Veszprémbe lévén –, indulok a szobrokhoz. Megnézem, újra megismerem őket – most már „Csuhai szemmel is” ...és várom a folytatást!

GY. LOVASSY KLÁRA

**

Véghely Dezső visszaemlékezései

Véghely Dezső visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Hudi József. Kiadja a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa, 2020.

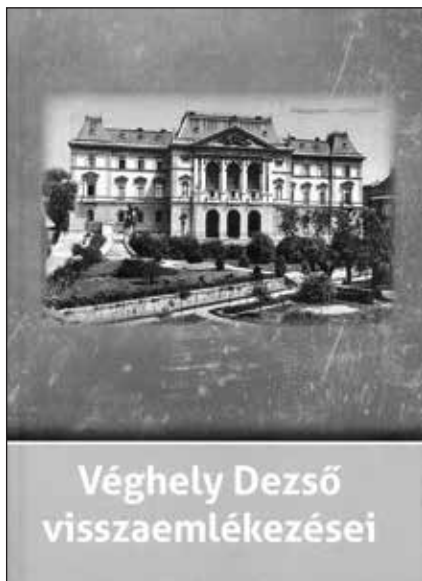
A több szállal is Veszprémhez kötődő Véghelyi Dezső visszaemlékezéseiben a gyermekkori élményeit felelevenítve állít korhú emléket a megyeszékhely mindennapi életének. A szerző édesapja, Véghely (I.) Dezső révén, aki Veszprém vármegye alispánja volt, már fiatalon megtapasztalhatta a polgárosuló megyeszékhely és a megyeházához kötődő politikai elit pezsgő társasági életét.

E memoár nemcsak Veszprém szempontjából kiemelkedő történeti forrás, hanem számtalan fontos adalékkal szolgál Balatonfüred és Balatonalmádi korabeli történetéhez is. A szerző Véghely Dezsőt, aki gyermekkorának szinte minden nyarat Balatonalmádiban töltötte, sok kedves emlék fűzte a településhez, amely nemcsak serdülőkorának színhelye volt, hanem a balatoni fürdőzések emlékének tárháza is.

A memoár írója művében a rajongásig szeretett édesapja mellett a Véghely család több tagjának is emléket állít: külön fejezeteket szentel testvéreinek, valamint az édesanyja és édesapja felmenőinek. A sorokban az olvasó előtt szinte megelevenedik az az idilli jelenet, ahogyan a család összegyűlik a kis ebédlőben, és az ovális alakú asztalnál megvitatják az aktuális kérdéseket.

Véghely külön fejezetet szentel a veszprémi piarista gimnáziumban eltöltött éveinek, amely által arra is rálátást kap az Olvasó, hogy akkor milyen szabályzatok szerint működött a gimnázium, hogyan teltek a tanítási napok, s meg tudhatjuk azt is, milyen kapcsolatot ápol a neves piarista tanárral, geológussal és gimnáziumigazgatóval, a veszprémi tudományos élet kiemelkedő alakjával, Laczkó Dezsővel.

Ez a memoár a korszak olyan jelentős történelmi eseményét is megörökíti, mint Kossuth Lajos temetése, amely az egész országot megmozdította, mindenki szívét átjárta a részvét, valóságos tömegek özönlötték el Budapest utcáit,

hogy leróják a tiszteletüket a „nemzet nagy fia” koporsójánál. Veszprém vármegye küldöttsége – élén a szerző édesapjával, Véghely (I.) Dezsővel –, fekete díszmagyarban, gyászba vont megyezászlóval vett részt a temetésen.

Véghely Dezső visszaemlékezéseit olvasva méltán érezhetjük azt, hogy a múlt szinte megjelenik előttünk: a korhű, valóságos leírások, a hétköznapi és a történelmi jelentőségű élmények megörökítései teszik igazán páratlanná a művet.

A kéziratot néhai Schildmayer Ferenc (1931–2018) balatonalmádi építész-mérnök őrizte meg az utókor számára, s azzal a szándékkal adta át e kötet szerkesztőjének, dr. Hudi Józsefnek, nagyon szeretné, ha mások is elolvashatnák. Kívánságának eleget téve, 2020-ban jelent meg a memoár a mai helyesírás szabályainak megfelelően átírva, illusztrációkkal, részletes lábjegyzetekkel és magyarázatokkal ellátva. A kötet végén helynévmutató, valamint a szentkirályszabadjai Véghely család leszármazását mutató genealógiai függelék található. Ez utóbbi segítségével az Olvasó könnyen beazonosíthatja a kötetben szereplő családtagokat.

GRÜLL EDINA